

KUTATÁS KÖZBEN

A középfokú képzés szerkezetének változása Budapesten, 1990–2003

A rendszerváltozás követően olyan alapvető társadalmi és gazdasági változások történtek, amelyek új regionális társadalomfejlődési folyamatokat indítottak el. Az ország különböző fejlettségű térségei mindinkább elszakadtak egymástól. A területi differenciáló elem a válságban való helytállás, az alkalmazkodás képessége a piacgazdaság követelményeihez. Ebben döntő szerepet játszik a térség földrajzi fekvése, társadalmuk felkészültsége (iskolázottság, innovációs érzékenység, hagyományok). Tovább nőtt az elmúlt évtizedekben is meglévő különbség a lakosság iskolázottságában, a képzés struktúrájában, és megnőtték az életszínvonal földrajzi különbségei is. Budapest ebben a tekintetben magasan kiemelkedik az ország területei közül. Az új gazdasági térben általában megerősödött a fő innovációs központokká váló nagyvárosok szerepe. Az elmúlt évtizedben Budapest szerepe és jelentősége tovább növekedett. A főváros gazdasági helyzete kétségtelenül a legerősebb az országban, a munkanélküliség is itt a legalacsonyabb. Legnagyobb a vállalatok sűrűsége, a külföldi tőke beruházása, legfejlettebb a kommunikációs hálózat, és leginkább adott az ún. üzleti klíma, a gazdasági szolgáltatások pedig a legkedvezőbbek az országban.

1990 óta jelentősen átalakult a középfokú képzés szerkezete, a szakképzés visszaszorult, 2003/04-ben csak minden ötödik középiskolás tanul ebben az iskolatípusban. A hagyományos szakmunkásképzés visszaszorulása az ország valamennyi térségét érintő folyamat, az ország 20 területi egységéből egyetlen sincsen, ahol ne következett volna be az 1990-es (a korábbi időszakokhoz viszonyítva már alacsony) arányok további gyors csökkenése. (1. táblázat). 1990-ben 100-nak tekintve a *szakiskolában* (akkoriban szakmunkás iskola) tanulók számát 13 év alatt országosan körülbelül a felére csökkent a létszám (56). Ez idő alatt Budapesten 100-ról 35-re, vagyis közel harmadára csökkent a szakiskolás tanulók száma. A hagyományos szakképzés egyre inkább kiszorul Budapestről és vidékközpontúvá válik. Alátámasztja ezt az adat is, hogy 1990-ben az összes szakiskolás 19 százaléka tanult Budapesten, ami 2003-ra 12 százalékra csökkent. Viszont az 1. sz. táblázat adataiból az is megállapítható, hogy szakképzésben a 90-es években bekövetkezett hatalmas létszámcsökkenés az elmúlt években megállt, az országosan 120 000 fő körüli tanulószám stabilizálódott, sőt 1999 óta némi növekedés tapasztalható országosan – illetve stagnálás a budapesti tanulók számában.

A területi különbségek különösen jelentősnek mutatkoznak, ha Budapestet is egynek tekintjük a megyék sorában: a szakmunkástanulók legalacsonyabb (budapesti) és legmagasabb (Bács-Kiskun megyei) aránya között 1990-ben 1,4-szeres különbség mutatkozott 35,8 illetve 51,1 százalék. 2003-ban a különbség már 2,4-szeresre növekedett, ekkor Somogy megyében volt a legmagasabb a szakiskolások aránya, 29,5 százalék szemben a budapesti 12,3 százalékkal. (2. táblázat)

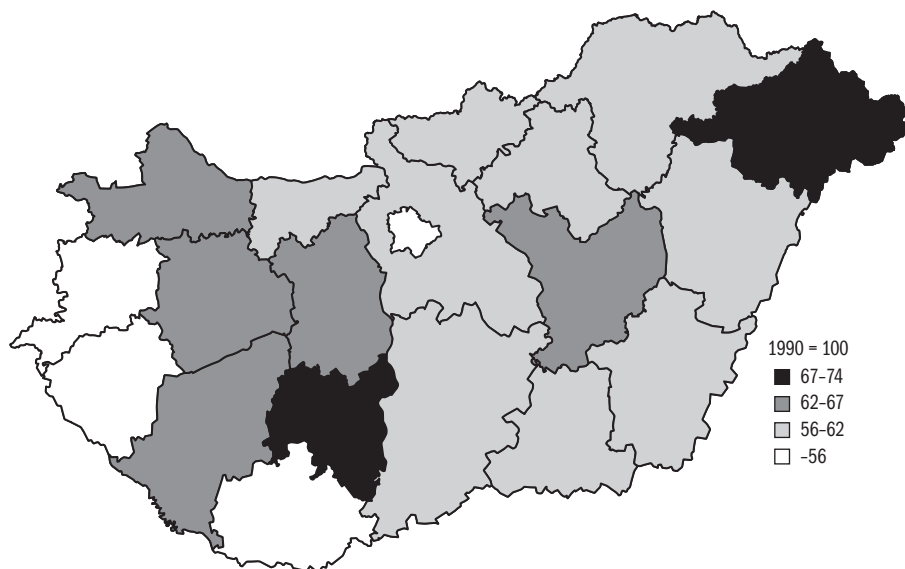
1. táblázat: Középfokú képzésben nappali tagozaton tanulók számának változása, típusonként, 1990–2003

	1990/ 1991	1999/ 2000	2000/ 2001	2001/ 2002	2002/ 2003	2003/ 2004	változás 1990 =100
Szakiskola							
Budapest	42 804	15 494	15 380	15 256	14 947	15 060	35,2
Ország összesen	222 204	117 038	120 330	123 951	123 341	123 457	55,6
Budapesten kívül	179 400	101 544	104 950	108 695	108 394	108 397	60,4
Budapesten tanulók aránya (%)	19,3	13,2	12,8	12,3	12,1	12,2	
Szakközépiskola							
Budapest	45 386	57 984	56 485	55 100	56 154	57 755	127,3
Ország összesen	168 445	241 369	239 300	238 622	239 793	247 622	147,0
Budapesten kívül	123 059	183 385	182 815	183 522	183 639	189 867	154,3
Budapesten tanulók aránya (%)	26,9	24,0	23,6	23,1	23,4	23,3	
Gimnázium							
Budapest	31 420	46 239	47 330	48 548	48 777	50 010	159,2
Ország összesen	123 427	175 492	178 500	182 267	186 508	190 447	154,3
Budapesten kívül	92 007	129 253	131 170	133 719	137 731	140 437	152,6
Budapesten tanulók aránya (%)	25,5	26,3	26,5	26,6	26,2	26,3	

Az 1. térképen megyénként követhetjük nyomon a szakiskolában tanulók számának csökkenését 1990-hez viszonyítva. 1990-et bázisévnek tekintve a térkép megmutatja, hogy 2003/04-ben mennyien tanultak szakiskolában. A megyéket öt csoportra lehet bontani, az ötödik kategória önmagában Budapestet jelenti, mivel a fővárosi 35-ös érték jelentősen leszakad a következő kategóriát képező 48–56-os értéktől. A térképen jól látható, hogy a legkisebb változás Szabolcs-Szatmár-Bereg és Tolna megyékben történt, itt az 2003-as tanulósám még ma is 2/3-a 3/4-e az 1990-es értéknek. Viszonylag kisebb csökkenés történt még Dunántúl középső részén, valamint Somogy, Győr-Moson-Sopron és Jász-Nagykun-Szolnok megyékben (62–67-es érték). Ennél sokkal nagyobb mértékben, körülbelül a felére csökkent a létszám két nyugat-dunántúli megyében (Zala és Vas) valamint Baranya megyében. Feltűnő, hogy az ország középső és keleti része a már említett két megye kivételével (Szabolcs-Szatmár-Bereg. és Jász-Nagykun-Szolnok) egységesen viselkedik, és 2003-ban 60 százalék körüli tanulólétszámmal rendelkezik 1990-hez viszonyítva. Ez a 60 százalékos érték egyben a Budapesten kívüli országos átlagot is jelenti.

Ugyanakkor a szakképzés másik iskolatípusában az érettségit is nyújtó *szakközépiskolában* jelentősen növekedett a tanulólétszám, országosan 47 százalékponttal. Bár Budapesten is növekedett a tanulólétszám, de közel sem ilyen arányban csupán 27 százalékponttal (átlagosan ez az arány 54 százalék). 1990-ben az összes szakközépiskolás 27 százaléka tanult Budapesten, mára arányuk 23 százalékra csökkent, ez az arány közel azonos Budapesten és az agglomerációban lakó népesség arányával. Azonban megfigyelhető Budapest elszívó hatása is: az agglomerációban kevesen járnak helyi szakközépiskolába, a legtöbben közülük Budapestre bejárnak tanulni. Ez a jelenség a szakiskoláknál kevésbé figyelhető meg.

1. ábra: Szakiskolások számának változása megyénként, 1990/2003

Budapesten 1990-ben a középiskolában tanulók közül 38 százalék tanult szakközépiskolában, ez az érték 2003-ra 47 százalékra emelkedett, országosan 33-ról 44 százalékra. A területi egységek sorában 1990-ben Győr-Sopron megye után Budapest a második helyen volt, a növekedés kisebb dinamikája miatt 2003-ban a 7. helyre szorult (2. táblázat). Első helyen Zala megye található, ahol a középiskolások több mint 50 százaléka szakközépiskolában tanul, második helyen Csongrád megye áll (48 százalék), tartva a második helyét 1990 óta, amikor Budapesttel együtt volt a második helyen. Utolsó helyen Pest megye található, amit annak lehet tulajdonítani, hogy az ott lakók közül nagyon sokan Budapestre járnak tanulni, illetve más közfokú iskolatípust, gimnáziumot részesítenek előnyben. Ez utóbbi érvényes az utolsó előtti helyen álló Baranya megyére is.

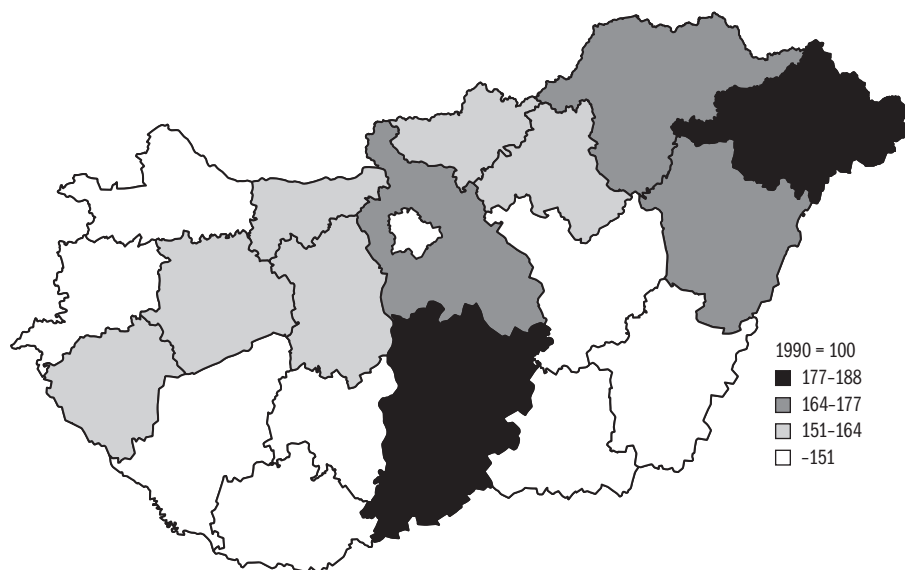
A tizenhárom év alatt bekövetkező változás mértékét ábrázoló térképen látható, hogy területileg az északkeleti valamint Bács-Kiskun megyékben történt a legnagyobb tanulólétszám emelkedés (2. térkép). A vizsgált időszakban Bács-Kiskun és Szabolcs-Sz.-B. megyékben mintegy 80 százalékkal növekedett a tanulók száma. Kisebbségi tanulólétszám növekedés történt két nyugat-dunántúli megyében (Vas, Győr-Sopron) Baranya, Csongrád megyékben, valamint a már említett Budapesten. Ezen megyékben átlagosan 30 százalékkal növekedett a szakközépiskolában tanulók száma. Igen eltérő a helyzet a két déli megyében Baranyában és Csongrádban. Míg Csongrádban 1990-ben is nagy számban, illetve arányban tanultak szakközépiskolában, ezért a növekedés arányában nem olyan nagy, addig Baranyában már 1990-ben is sokkal kevesebben választották ezt az iskolatípust. Baranya megye 16. helyen volt 1990-ben, 2003-ban a 19. helyre került, ha a szakközépiskolába járók arányát vizsgáljuk.

Alapvetően más a helyzet, ha a gimnáziumokban tanulók számát hasonlítjuk össze Országosan és minden megyében dinamikusan növekedett a tanulók száma, azonban nem egyenlő arányban. Budapestre mindig is jellemző volt a gimnáziumokban tanulók magas aránya, létszámuknak növekedése 1990-hez képest közel 60 százalék, míg a vidéki átlag

növekedés szintén jelentős, de ettől elmarad (kb. 50 százalék). Jelenleg a gimnáziumi tanulók több mint 26 százaléka Budapesten tanul. Nem meglepő megállapítani azt, hogy a középiskolai végzettség kiemelkedően nagy arányú Budapesten, viszont feltűnő, hogy az 1990-es népszámlálás óta jelentősen tovább növekedett Budapest előnye vidékhez viszonyítva. 1990-ben Budapestiek 45 százaléka rendelkezett legalább érettségivel, 2001-re már 59 százalékuk, országosan ez az érték 29 (1990) illetve 38 százalék (2001).

2. ábra: Szakközépiskolások számának változása megyénként

A fővárosban 1990-ben a középiskolások 26 százaléka tanult gimnáziumban, az arány 2003-ra 41 százalékra emelkedett. Jelentősen megváltozott a megyék sorrendje, míg 1990-ben két északkeleti megye (Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg) volt az első és a második helyen, 2003-ra 6–7. helyre szorultak vissza; itt is jelentős növekedés tapasztalható, azonban sokkal többen választják a szakmát és érettségit is nyújtó szakközépiskolai képzést. 2003-ban arányában legkevesebb gimnazista az ország két megyéjében Zalaiban és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben található, ahol szintén a szakközépiskolai képzés választják a legtöbben. A legérdekesebb Pest megye viselkedése, ahova több mint 150 000-en vándoroltak ki Budapestről az elmúlt másfél évtizedben, a kiköltözők közül legtöbben az értelmiségi középosztályhoz tartoznak. Így nem meglepő, hogy 2003-ra Pest megye az 1990-es 5. helyről az első helyre került, vagyis itt választják legtöbben a gimnáziumot (41 százalék).

A változás arányát ábrázoló 3. térképen látható, hogy a legnagyobb növekedés Pest, Fejér és Békés megyékben történt, de ezen belül is Pest megyében a nőtt leginkább (közel a kétszeresére) a tanulók száma. A térképen jól látszik, hogy a gimnáziumi tanulók számának növekedése elsősorban az ország legfejlettebb központi, illetve északnyugati megyéiben jellemző, ez alól csak Békés megye a kivétel. A legkisebb változás az ország északkeleti részén (Hajdú-Bihar, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád) valamint Zala megyében történt az elmúlt 13 év alatt.

2. táblázat: A különböző középfokú intézménytípusba járók arányának változása terület szerint 1990–2003 (%)

	1990				2003			
	szakiskola	szakközépiskola	gimnázium	együtt	szakiskola	szakközépiskola	gimnázium	együtt
Budapest	35,8	37,9	26,3	100,0	12,3	47,0	40,7	100,0
Pest	48,4	26,2	25,4	100,0	22,8	36,4	40,8	100,0
Közép-Magyarország	38,1	35,8	26,1	100,0	14,5	44,7	40,7	100,0
Fejér	44,9	36,0	19,1	100,0	24,3	47,1	28,6	100,0
Komárom-Esztergom	50,1	27,4	22,4	100,0	26,8	41,3	31,9	100,0
Veszprém	49,2	28,8	22,0	100,0	27,7	40,7	31,6	100,0
Közép-Dunántúl	47,9	31,0	21,0	100,0	26,1	43,3	30,6	100,0
Győr-Moson-Sopron	38,4	39,1	22,5	100,0	22,6	43,8	33,6	100,0
Vas	44,3	35,7	20,0	100,0	23,1	47,8	29,2	100,0
Zala	42,9	36,2	20,9	100,0	21,9	52,0	26,1	100,0
Nyugat-Dunántúl	41,3	37,3	21,4	100,0	22,5	47,2	30,3	100,0
Baranya	46,0	28,0	26,0	100,0	23,6	36,7	39,7	100,0
Somogy	48,2	31,4	20,4	100,0	29,5	41,7	28,8	100,0
Tolna	45,8	30,7	23,5	100,0	29,4	38,9	31,7	100,0
Dél-Dunántúl	46,7	29,8	23,5	100,0	27,1	38,9	33,9	100,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	45,4	31,4	23,3	100,0	24,0	47,9	28,1	100,0
Heves	46,2	33,4	20,4	100,0	24,3	47,3	28,4	100,0
Nógrád	44,0	31,1	24,9	100,0	23,2	45,5	31,2	100,0
Észak-Magyarország	45,4	31,9	22,7	100,0	24,0	47,4	28,6	100,0
Hajdú-Bihar	43,3	28,6	28,2	100,0	23,3	43,5	33,2	100,0
Jász-Nagykun-Szolnok	44,9	32,8	22,2	100,0	27,3	43,6	29,0	100,0
Szabolcs-Szatmár-B.	45,9	26,6	27,6	100,0	26,6	40,1	33,3	100,0
Észak-Alföld	44,6	29,1	26,3	100,0	25,6	42,3	32,1	100,0
Bács-Kiskun	51,1	25,4	23,5	100,0	26,7	42,2	31,1	100,0
Békés	47,4	30,5	22,1	100,0	24,9	39,8	35,3	100,0
Csongrád	38,8	37,9	23,2	100,0	20,7	48,3	31,0	100,0
Dél-Alföld	45,7	31,2	23,0	100,0	24,1	43,6	32,3	100,0
Ország (%)	43,2	32,8	24,0	100,0	22,0	44,1	33,9	100,0
Ország (fő)	222 204	168 445	123 427	514 076	123 457	247 622	190 447	561 526

A kilencvenes években jelentős expanzió zajlott le a érettségít adó középfokú képzésben. Az expanzió eddigi szakaszának három típusa volt:

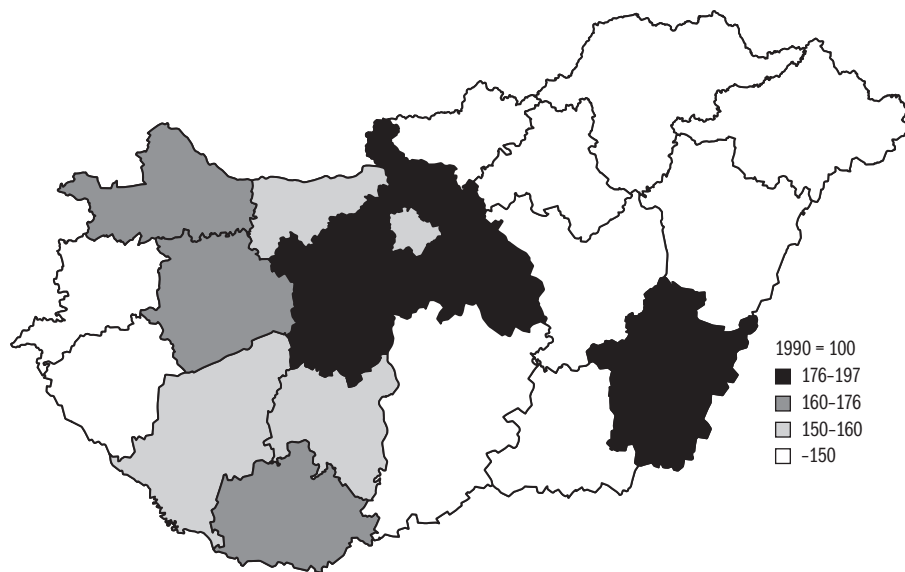
Az egyik olyan helyzetben történik, amikor a megfelelő korúak legnagyobb arányban gimnáziumban vagy szakközépiskolában folytatták középfokú tanulmányaikat, de azért szakiskolát is sokan választották még 1990 előtt. Itt a szakmunkásképzésben részt vevők számának radikális csökkenése történt éspedig elsősorban oly módon, hogy a szakközépiskolát hódították meg a korábbi potenciális szakmunkástanulók, ennek következtében a szakközépiskolások aránya jelentősen megnőtt, de a gimnazistáké kevésbé. Ennek a típusnak legtisztább modellje Hajdú-Bihar és Zala megyék

A másik az a területi-társadalmi típus, ahol még vannak jelentős tartalékai a középfokú továbbtanulásnak. A szakmunkásképzés e területeken nem csökkent hasonló ütemben,

viszont rendkívül dinamikusan nőtt mindkét érettségít adó középiskola tanulójának száma, ilyen például Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés és Somogy megye.

3. ábra: Gimnáziumi tanulók számának változása megyénként

A harmadik típust azon területek alkotják, ahol szakiskolában tanulók aránya a 90-es éveket megelőzően is alacsony volt, de ehhez képest is jelentősen csökkent, ilyen pl. Budapest, illetve Pest megye ahol kiköltözés miatt a népesség összetételében jelentős változás történt.

Híves Tamás

Település – család – iskolázottság

Jelen írás a 2001 és 2004 között folyó *Modernitás és család* című OTKA kutatás¹ egy részletét ismerteti. A kutatás 600 fős reprezentatív mintán folyt, első szakaszában kérdőívet vettünk fel, másodikban a 600-as nagymintából kiválasztott 25 családban interjúk készültek.² Mind a kérdőívek, mind az interjúk szempontjainak összeállításánál azokra az elméletekre támaszkodtunk,³ melyek nem állítják szembe a modernizációt a nagyobb családi rendszerek működésével. Vizsgálatunkat tehát a tágabb család bevonásával egyszerre szélesítve és mélyítve három-, illetve ahol lehetett négygenerációsra terveztük: a

¹ OTKA T 34965 sz. kutatás

² A kutatásban rajtam kívül Gyebnár Viktória és Solymosi Katalin vett részt.

³ Lásd pl. Bertaux, D. – Thompson, P.: *Pathways to Social Class*, Oxford, Clarendon Press, 1997. Ruggles, S.: *Living arrangements and well-being of older people in the past*. www.u.org/esa/publications. Somlai Péter: *Húsz év. Bp. Új Mandátum*, 2002. Young, M. – Willmott, P.: *Család és rokonság Kelet-Londonban. Bp., Új Mandátum*, 1999.